

GERİ DÖNÜŞ GÖÇÜNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER: GÖÇ LİTERATÜRÜNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ* FACTORS AFFECTING RETURN IMMIGRATION: A CRITICAL LOOK AT MIGRATION LITERATURE

Tuncay BİLECEN**

Öz

Yakın dönem göç yazını, küreselleşmenin ve ulus ötesileşmenin etkisiyle, değişen mekânsal boyut, ekonomik imkânlar gibi nedenlerle kişilerin göç etme eğiliminin arttığını vurgulamaktadır. Bu eğilim, geçici veya kalıcı bir süreyle ileriye doğru olabileceği gibi geriye doğru da olabilmektedir. Nitekim bu noktada göçün bitimsiz bir süreç olduğunu vurgulamak amacıyla "göç" yerine "mobilizasyon" kavramı kullanılmaktadır.

Geri dönüş göçü, göç yazınında bir "kazan - kazan senaryosu" şeklinde artan bir ilgiye mazhar oluyor. Literatürde göçmenlerin hem gittikleri ülkeye işgücü bakımından fayda sağladığı hem de döndükten sonra kendi ülkelerine yetişmiş insan gücü ve para transferi yaparak fayda sağladığı varsayılsa da hakim söylemin aksine, dönüş göçü oldukça tartışmalı bir meseledir. Bu makalede, geri dönüş göçüne ilişkin ilgili literatür eleştirel bir çerçevede gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Geri dönüş Göçü, Mobilizasyon, Göç Literatürü.

Abstract

Recent migration literature emphasizes the inclination of people migrating for reasons such as changing spatial dimension, economic opportunities, influenced by globalization and nation-alienation. This inclination can be either forward or backward for a temporary or permanent duration. As a matter of fact, the concept of "mobilization" is used instead of "immigration" in order to emphasize that immigration is an endless process at this point.

Return migration is increasingly becoming interesting as a "win-win scenario" in migration literature. Although in the literature, it is assumed that immigrants contribute as a workforce where they go and after returning to their own countries, they contribute as a skilled manpower and contribute with the money they transfer back home, in contrast, the return migration is a controversial issue. In this paper, the relevant literature on return migration will be reviewed in a critical framework.

Keywords: Return Migration, Mobilization, Migration Literature.

1. Giriş:

Göçün bir başka boyutu olan "geri dönüş göçü" göçmenlerin yine çeşitli nedenlerle terk ettikleri topraklara geri dönmelerini ifade etmektedir. Bartram (vd. 2017: 261) geri dönüş göçünü "Göçmenlerin bazen asıl amaçlarını yerine getirerek bazen de değişen amaçları nedeniyle köken ülkelerine geri dönmeleridir. Geri dönüş göçü, dışa doğru göçün karşıtı ya da ters çevrilmiş hali değil aksine dış göçle birçok ortak noktası olan bir göç türüdür" şeklinde tanımlamaktadır.

Geri dönüş göçü, göç literatüründe son yıllara kadar yeterince ilgi gören bir konu başlığı olmamıştır. King, geri dönüş göçünü bu sebeple göç tarihinin yazılmamış bölümü olarak tanımlar (Akt. Cohen & Kranz, 2014). Stark da (1995: 59) bu göç türünün, göçün yapısal ve ayrılmaz bir parçası olduğunu ancak göç literatürünün uzun süre bu konuda sessiz kaldığını belirtmektedir.

Geri dönüş göçü; mikro (bireysel), makro (devletler arasındaki ilişkiler), mezo (aile, toplum vs.) gibi pek çok parametreye bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Örneğin savaş, ülkelerin değişen ekonomik ve politik yapıları, uluslararası anlaşmalar makro nedenler; hastalık, ölüm veya ailenin ekonomik ve sosyal yapısının değişmesi de göçe neden olan kişisel nedenler olarak sıralanabilir. Bir başka açıklama, geri dönüş göçünün optimal karar vermenin bir parçası olduğuna ilişkindir. Bu noktada göç etme kararı, bireylerin tüm yaşam döngüsü boyunca toplam faydayı maksimuma çıkarmaya yönelik bir strateji olarak ele alınmaktadır (Hamdouch & Wahba, 2015).

Birçok çalışma geri dönme kararında yalnızlık, yabancılaşma, yurt özlemi, ayrımcılık gibi faktörlere dikkat çekmekte; eğitim, vasıf, dil yeterliliği gibi bireysel özelliklerle yaşanan sosyal çevrenin ve sosyal bağlantıların önemine vurgu yapmaktadır Dolayısıyla geri dönüş göçünün bireysel ve rasyonel bir kararla

* Bu makale, 24 Ocak 2018 tarihinde Lizbon'da düzenlenen 7. Uluslararası Ekonomi Konferansı'nda (Econworld) sunulan tebliğin gözden geçirilmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi, Kandıra Meslek Yüksek Okulu, tuncaybilecen@gmail.com

mı, aile ve sosyal çevrenin etkisiyle mi yoksa politik veya diasporik nedenlerle mi gerçekleştiği soruları göç yazınının her zaman ilgi odağında olmuştur.

Geri dönülen ülkenin koşullarına ve burada sağlanan tatmine göre geri dönüş göçü geçici, döngüsel veya kalıcı olabilir (Lyn- Ho, 2016: 2382). Nitekim bu noktada göçün bitimsiz bir süreç olduğunu vurgulanması dolayısıyla göç yerine mobilizasyon kavramının kullanılması daha yerinde olacaktır. White'a (2014: 25) göre göç, dinamik bir süreç olduğu için göçmenlerin ne kadarının döndüğünü saptamak oldukça güçtür.¹ Göçü bitimsiz bir süreç olarak değerlendirirken göçmenlerin göç sonrası deneyimlerine de bakmak gerekmektedir. Uyum sürecini etkileyen faktörlerin neler olduğu (yaş, cinsiyet, sosyal çevre, etnisite vs.), göç sonrasında hangi ekonomik faaliyetlerde bulunduğu (emeklilik, girişimcilik, profesyonel meslek vb.), iki ülke arasındaki ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel farklılıklar (ekonomik krizler, iç çatışmalar, ayrımcılık, dışlanma vb.) göç eden kişinin adaptasyon sürecini etkilemekte, belki de daha sonra yeni bir göç kararı almasına vesile olmaktadır. Geri dönüş göçünün en çok ihmal edilen yönlerinden biri de dönüş yapan fakat daha sonra çeşitli sebeplerle tekrar göç edenlere ilişkin çalışmaların son derece sınırlı olmasıdır.

Bu çalışmada geri dönüş göçüne etki eden faktörler ilgili literatür ve teorik tartışmalar çerçevesinde gözden geçirilerek geri dönüş göçüne ilişkin eleştirel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. Teorik Çerçeve:

İster planlanmış olsun isterse hayal kırıklığı ya da umduğunu bulamama şeklinde tezahür ediyor olsun, geriye yönelik göç, göç yazınında son yıllarda ilgi gören bir konu haline gelmiştir. Newbold (1997: 1) yaptığı kavramsal tartışmada ileriye dönük göç edenleri "yeni fırsatlar arayanlar" şeklinde tanımlarken, geriye yönelik göçü ise "planlanan geri dönüşü yapanlar ya da hayal kırıklığına uğramışlar" olarak tanımlamaktadır.

Razum (vd. 2005, 732) geri dönüş kararında değerler, duygular ve geleneklerin son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, çok basite indirgeyerek geri dönenleri ekonomik amaçlarını gerçekleştirenler ve gerçekleştiremeyenler olarak ikiye ayırır. Gmelch (1980: 141) göçün başarı veya başarısızlık sonucu mu gerçekleştiğinin göç alan ve veren ülkeler üzerindeki etkilerini anlamak için son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Stark (1995: 58) geri dönüş göçünün başarılı veya başarısız olduğu için gerçekleştiği yönündeki açıklamaların durumu tam olarak açıklamayacağından hareketle, alternatif olarak, beşeri veya finansal sermaye getirilerinin anayurtta yurtdışına oranla daha yüksek olan göçmenlerin geri dönüş yapmaya daha yatkın olacaklarını söylemektedir.

Dönüş göçünün farklı şekillerde sınıflandırıldığı çeşitli topolojiler mevcuttur. Sıkça atıfta bulunulan çalışmalardan biri ise Cerase'dir. Geri dönüş sebepleri burada emeklilik, başarısızlık, muhafazakârlık ve yenilik gibi başlıklar altında sınıflandırılmaktadır (Akt. Bartram vd., 2017: 262). Makine (2012) Güney Afrika'dan Zimbabwe'ye geri dönen göçmenler üzerine yaptığı çalışmada geri dönülen ülkedeki ekonomik ve siyasal istikrarın önemine vurgu yapmaktadır. Yazar, yaptığı alan araştırmasında ev sahibi ülkedeki yasal statü, göç nedeni, cinsiyet, yaş, medeni hal, ülkedeki bakmakla yükümlü olan kişilerin sayısı, eğitim seviyesi, ev sahibi ülkedeki ekonomik faaliyet, gelir düzeyi ve ev sahibi ülkede kalma süresi gibi on parametreden altısının geriye yönelik göçte etkili olduğu sonucuna varmıştır.

Wyman (2001:4) başarılı olanlar, başarısız olanlar, memleketini özleyenler, ailesinin yanına dönenler ve bulunduğu ülkedeki yaşam tarzını kabullenemeyenler olarak geri dönenleri beş kategoride incelemektedir. Durstman (vd. 1996) geri dönüşe kişisel karakter, beşeri sermaye, yaş, hedef ülkede kalma süresi, eğitim, dil düzeyi, vasıf gibi faktörlerin etki ettiğini belirtmektedir. Buna göre geri dönmeye ilişkin üç potansiyel motivasyon bulunmaktadır. 1) Göçmenin kendi ülkesinde tüketim yapmayı tercih etmesi, 2) anayurtta fiyatların göç edilen ülkeye göre daha düşük olması ve yüksek maaşlı göçmenlerin bu avantaj nedeniyle anayurdu tercih etmesi, 3) beşeri sermayenin göç edilen ülkeye göre anayurtta daha kıymetli olması.

Gmelch (1980: 138) de literatürden yola çıkarak geri dönüş yapanlara ilişkin üçlü bir ayırım yapmaktadır: 1) Geçici olarak göç edip amacını gerçekleştirdikten sonra geri dönenler, 2) kalıcı olarak göç etmek isteyip de dışsal faktörler nedeniyle geri dönmek zorunda kalanlar, 3) kalıcı olarak yerleşmek isteyip dönmeyi seçenler. Richmond (1968: 263) benzer bir kategorizasyonu Kanada'dan Britanya'ya geri dönen göçmenler üzerinde yaptığı araştırma sonucunda elde etmiştir. Buna göre Britanya'ya geri dönenler 1) planladıkları geri dönüşü yapanlar, 2) kalıcı olarak gidip de Britanya'ya dönmeyi tercih edenler, 3) iki ülke

¹ Nitekim 2011 nüfus sayımı yayınlanana kadar Polonyalı göçmenlerin çoğunun İngiltere'den çıktığı düşünülmekteydi; oysa istatistikler İngiltere'ye giden göçmenlerin yarısından fazlasının ilk beş yıl içinde geri döndüklerini göstermektedir (Bartram vd., 2017: 262).

arasında geriye ve ileriye doğru hareket etme eğilimi gösteren, kalıcı olarak kök salmayan göçmenler olarak gruplandırılmışlardır.

Göç, bireylerin toplam faydayı maksimize etme çabası mıdır? Geri dönüş göçü bu bakımdan optimal karar vermenin bir parçası olarak mı kabul edilmelidir? Göç yazını bu konuda farklı yaklaşımlarla doludur. Çünkü geriye yönelik göçün ekonomik, siyasî, sosyal, ailevi, bireysel pek çok nedeni vardır. Bundan sonraki bölümde geri dönüş göçüne etki eden bu faktörler irdelenecektir.

3. Geri Dönüş Kararında Etkili Olan Faktörler

3.1. Ekonomik Faktörler

Ekonomik faktörler geri dönüş göçünde göz önünde bulundurulması gereken en önemli unsurların başında gelmektedir. Burada yine mikro ve makro dinamikler karşımıza çıkmaktadır. Göçmenin yeterli sermayeyi biriktirmiş olması, geri döneceği ülkede yatırım yapma kararı alması (mikro) veya ülkelerin ekonomik yapılarındaki değişim (makro) geri dönüş göçünü tetikleyebilir. Örneğin Avrupa Birliği'ne girmesinin ardından Avrupa'nın çeşitli ülkelerine dağılan Polonyalı göçmenlerin 1.1 milyonu işlerini kaybetmeleri neticesinde ülkelere geri dönmüştür (White, 2014: 28).

Geri dönüş göçü, göçmenin birikimleriyle doğrudan ilgilidir, göçmen beşeri sermayesi sayesinde birikimini kendi ülkesine taşıyabilir ve burada iki ülke arasındaki ücret farklarından yararlanarak girişimciliğe soyunabilir. Buna karşın geri dönüş göçü hesaplanmayan kötü sonuçlar da doğurabilir, geri dönülen ülkedeki emek piyasalarına ve çalışma koşullarına ilişkin bilgi eksikliği, uyum sorunu, dışlanma, rekabet koşullarına ayak uyduramama olası başarısızlığın nedenleri olabilir (Hamdouch & Wahba, 2015: 131). Göçmenler geri döndüklerinde finansal, beşeri ve sosyal sermayelerini de transfer ederler. Yapılan çalışmalarda göçmenlerin geri dönüş sırasında ciddi para transferleri (remittances) yaptıklarını ortaya koymaktadır. Özellikle geri dönmeye niyetli göçmenlerin daha fazla para aktardıkları görülmektedir (Sinatti, 2014: 277).²

Geri dönüş göçüne ekonomik temelli yaklaşımlar farklılıklar arz etmektedir. Öyle ki aynı veri seti üzerinden yapılan çalışmalar bile bu konuda farklı sonuçlara varılmasına yol açmıştır. Örneğin hedeflenen tasarrufa ulaşıldığında geri dönüleceğine ilişkin literatürde bir görüş birliği yoktur. Borjas, ABD'de yüksek gelire sahip olan ABD doğumlu olmayanların daha az geri dönme eğilimleri bulunduğu sonucuna varmış, Dustman ise Almanya'da yüksek maaş alan göçmenlerin geri dönmeye daha fazla meyilli oldukları sonucuna varmıştır. Contant ve Massey ise Almanya'da yaptıkları çalışmada gelir ve geri dönüş arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlar, marjinal sektörlerde çalışan ve işsiz göçmenlerin geri dönmeye daha meyilli oldukları sonucuna varmışlardır. (Akt. Yang, 2006). Yine işsizlikle geri dönme eğilimi arasındaki ilişkide Dustman vd. (1996: 231) işsizliğin dönmeyi tetiklemediğini söylerken, Muschkin (1993) Porto Rikolu göçmenler üzerinde yaptığı çalışmada geriye dönenlerde işsizlik oranının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Geri dönüş göçü, klasik itme ve çekme yaklaşımıyla da -ancak bu sefer hedef ve kaynak ülkenin yer değiştirmesiyle- değerlendirilmektedir. Fillimonau ve Mika, (2017: 2) İngiltere ekonomisinde meydana gelen değişim ve istihdam olanaklarının azalmasını Polonyalı göçmenleri geri dönmeye iten sebepler olarak belirlerken, İngiltere'de elde edilen tasarrufları, Polonya'da yaşam standartlarının ve ekonominin iyileşmesini ise göçe teşvik edici unsurlar olarak sıralamaktadır. Gmelch'e (1980) göre itme faktörleri ilginç bir şekilde geri dönüş kararında çekme faktörüne göre daha az etkili olmaktadır.

3.2. Politik Faktörler:

Göçü ortaya çıkartan sebeplerden biri de ülkelerin yaşadıkları politik karışıklıklardır. Bu çatışmalar; askeri darbe, iç karışıklık, politik baskı şeklinde olabileceği gibi belirli bir etnik veya mezhepsel gruba yönelik sistematik baskılar şeklinde de tezahür ediyor olabilir. Politik karışıklık insani güvenliği tehdit etme boyutuna ulaştığında iç veya dış göçe sebebiyet verebilir. Dünyanın çeşitli yerlerine politik şiddet nedeniyle dağılan gruplar anayurtlarıyla ilişkilerini kesmemiş, buldukları ülkelerde diasporik toplulukları oluşturmuşlardır. Anavatandan travmatik olarak ayrılma diaspora literatürünün üzerinde uzlaştığı hususlardan biridir. Diaspora çalışmalarında üzerinde uzlaşılan noktalardan biri de diaspora grubunun anayurduna ilişkin politik ilgisinin ve mücadelesinin çeşitli biçimlerde devam etmesidir (Brubaker, 2005; Cohen, 2008; Safran, 1991: 83-84; Griffiths, 1999: 33).

² Marcu (2014: 88) Moldovalı göçmenler üzerine yaptığı çalışmada Moldovalı göçmenlerin yaptıkları para transferlerinin ülkenin Gayri Safi Milli Hasılası'nın (GSMH) yaklaşık yüzde otuz sekizini bulduğunu belirtmektedir. Bu oran, dünyada Tacikistan'dan sonra en yüksek orandır.

Geri dönüş göçüne politik temelli yaklaşımda üç husus öne çıkmaktadır: İlk olarak politik sebeplerle göç eden göçmenlerin geri dönme davranışları diğer sebeplerle göç edenlere göre farklılık arz etmesidir. Göçmenler köken ülkeye dönmek için söz konusu politik çatışmaların bitmiş olmasını beklemektedir. Örneğin 2013 yılında Londra’da yaşayan Türkiyeli göçmenler üzerine yapılan bir alan araştırmasında geri dönme düşüncesi ile etnik ve mezhepsel köken arasında anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır (Bilecen & Araz, 2005: 147).³ İkinci olarak, anayurtta siyasal yapıda meydana gelen köklü değişiklikler, anayurt ile kurulan diasporik bağlantı, politikayla kurulan ilişki, muhalefet hareketine verilen destek geri dönüş göçüne yol açabilmektedir (Hansen, 2008: 1121). Köken ülkenin politik yapısında meydana gelen köklü değişikliklerle göçe yol açan koşullar ortadan kaybolabilir. Bu durum çoğu zaman politik sebeplerle göç edenlerde geriye yönelik göçün oluşmasına uygun zemin oluşturmaktadır. Son olarak göç edilen ülkede yaşanan olumsuz politik gelişmeler de geri dönüş kararında etkili olmaktadır. Britanya’nın Avrupa Birliği’nden çıkmak için 2016 yılında yaptığı referandum (Brexit) bu ülkede yaşayan göçmenler üzerinde yabancı düşmanlığının artması nedeniyle bir göç baskısı yaratmıştır. Fillimonau ve Mika (2017) yaptıkları araştırmada Brexit sürecinin Polonyalı göçmenlerin geri dönüşleri üzerinde etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Göçmenlerin yabancı düşmanlığı ve ırkçılık nedeniyle uğradıkları ayrımlar nedeniyle geri dönüş kararı almaları da bir çeşit politik temelli göç olarak değerlendirilebilir. Gmelch (1980: 140) Britanya’da yaşayan Jamaikalı göçmenlerin ve ABD’de yaşayan Porto Rikolu göçmenlerin ırkçı önyargılara ve ayrımcılığa maruz kalmaları nedeniyle göç etmelerini buna örnek olarak göstermektedir.

3.3. Bireysel Faktörler:

Klasik göç yazınında göç eden bireylerin bir takım özelliklere sahip oldukları ön kabulü bulunmaktadır. Beşeri, sosyal ve finansal sermayelerden birinin ya da birkaçının varlığı bu noktada göçü kolaylaştıran etmenler olarak sıralanmaktadır. Beşeri sermaye, kişinin eğitim, vasıf, tecrübe, dil yeterliliği gibi özelliklerini ihtiva etmektedir. Bu özellikler tıpkı göç etmede olduğu gibi geriye yönelik göçlerde de etkili olmaktadır. Buna yaş, cinsiyet ve ülkede kalma yılı gibi faktörleri de eklemek mümkündür. Bütün bu parametreler bulunan ülkeye ve koşullarına göre geri dönüş göçünde etkili olmaktadır. Bu bakımdan literatürde bir görüş birliği olduğunu söylemek mümkün değildir.

Göçmenlerin buldukları ülkede geçirdikleri süre geri dönüş kararını ne yönde etkilemektedir? Geri dönüş düşüncesi bir ideal olarak çoğu göçmenin kafasında yer etmesine rağmen, pek azı bu düşüncesini gerçekleştirilebilmektedir. Dustman (vd.1996: 240) kalınan sürenin uzun olmasının asimilasyonu artırdığı için dönme eğilimi azalttığını vurgulamaktadır. Ülkeye uyum sağlama, dil becerisini geliştirme, aile kurma gibi etkenler ve anayurdun ekonomik, bürokratik, sosyo-kültürel ve politik alışkanlıklarından uzaklaşmak geri dönüş düşüncesinin sadece bir hayal olarak kalmasına yol açmaktadır.⁴

Yine geri dönüş göçünü yaş üzerinden de değerlendirmek de mümkündür. (Newbold, 2001) yaşlı ve gençlerin geri dönüş göçünün farklılık arz ettiğini, dolayısıyla göçün farklı nedenlerle gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Ayrıca göç etme yaşı da kalıcı olma ve geri dönme düşüncesinde etkili olmaktadır. Göç etme yaşı arttıkça uyum sorunu yaşanması ihtimali artacağı ve anayurtla kurulan bağlantılar daha güçlü olacağı için geri dönme eğilimi de artmaktadır.

Geri dönüş göçüne cinsiyet temelli yaklaşan çalışmalar da mevcuttur. Göç kararı almada cinsiyet rolünün etkisi, göç sürecinin ardından toplumsal konumda yaşanan değişim bu çalışmaların odağında yer almaktadır. Örneğin Hansen (2008) Britanya’da yaşayan Somalili göçmenler üzerinde yaptığı çalışmada kadınların göç ettikleri yerde kendilerini daha özgür hissettiklerini dolayısıyla bunun kalıcı olma düşüncelerinde etkili olduğunu saptamıştır. Öte yandan göç ettikten sonra geleneksel değerlerin yitirildiğinin düşünülmesi, özgüven kaybı, kötü işlerde çalışma, ayrımcılığa maruz kalma, kadının eve kapanması cinsiyet rolü bakımından geri dönme kararında etkili olabilmektedir.

Eğitim düzeyi geri dönüş kararında önemli bir etkidir (Makine, 2012: 374; Dustman vd. 1996). Stark (1995: 56) İrlanda’ya geri dönen göçmenler üzerinde yaptığı araştırmada geri dönenlerin göreceli olarak daha az eğitilmiş olduklarını tespit etmiştir. Bu da eğitim seviyesinin yüksek olmasının göç edilen ülkeye adaptasyonu artırdığına ilişkin görüşü desteklemektedir. Aynı şekilde Newbold (2001) Kanada’ya ilişkin yaptığı çalışmada eğitilmiş ve iyi iş imkânına sahip olan göçmenlerde geri dönüş oranının daha düşük olduğunu saptamıştır. Buna karşın geri dönenlerde işsizlik, vasıfsızlık ve düşük eğitim düzeyi göze çarpmaktadır. Bu yüzden bu göçlere “başarısız göç” (failed migration) de denmektedir.

³ Önümüzdeki 10 yıl içerisinde Türkiye’ye geri dönmeyi düşünüyor musunuz? sorusuna Türklere % 56, 6 oranında evet derken Kürtler’de bu oran % 40’tır. Aynı soruya Sünniler % 57, 5 oranında evet demişler, Aleviler’de ise evet % 41, 1’de kalmıştır.

⁴ Dustman (vd. 1996) 1984’te Almanya’da yaşayan göçmenlerin yarısının geri dönmek niyetinde olduğunu bunu ancak göçmenlerin % 11.5’nin gerçekleştirebildiğini belirtmektedir.

Göçmenlerin dil yeterliliğine sahip olup olmamaları buldukları ülkeye uyum süreçlerine etki etmekte bu da geri dönme tutumuna yansımaktadır. Göç yazınında dil yetersizliğinin geri dönme eğilimini artırdığına, dil yeterliliğine sahip olmanın ise sosyal asimilasyonu sağlaması nedeniyle kalıcı olmaya katkı sağladığına ilişkin bir fikir birliği bulunmaktadır.

Ayrımcılık, düşük vasıf, emek piyasalarındaki başarısızlık, sosyal dışlanma da geri dönmeyi teşvik edebilir (Bailey & Law, 2013: 24; Lyn- Ho, 2016: 2383). Cohen ve Kranz (2014: 804) iş fırsatlarının olmaması, düşük beşeri sermaye ve ayrımcılık nedeniyle Türkiyeli göçmenlerin Almanya'dan Türkiye'ye geri dönüş göçü yaptıklarını belirlemiştir.

3.4 Aile ve Yurt Sevgisi Faktörü

Birçok akademik çalışma, geri dönüş kararında ailenin çok önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmalarda ekonomik ya da politik nedenlerin dışında güçlü aile bağlarının, yakın akraba ve arkadaşlık ilişkilerinin geri dönüşü teşvik ettiği ifade edilmektedir. Gmelch (1980: 139-141) geri dönüş göçünde yurt özlemi, ailevi ve kişisel sebeplerin ekonomik ve mesleki faktörlerden daha fazla rol oynadığını ileri sürmektedir. Yazar, geri dönüş arzusunun çoğu zaman eve yapılan tatil ziyaretleri sırasında arttığını, özellikle hasta veya yaşlı aile üyeleriyle ilgilenmek amacıyla daha çok ailenin yaşça büyük üyesinin geri dönmeye yol açtığını belirtmektedir.

Geri dönüş göçünde aile faktörü en çok parçalanmış ailelere ilişkin göç hikâyelerinde karşımıza çıkmaktadır. Aile bireylerinin tamamının göç etmemiş/ edememiş olması aile birleşmelerinin köken ülkede gerçekleşmesine neden olabilmektedir. Bunda yurtdışında yaşayan aile bireyinin anlamlı bir kariyer imkânı elde edememiş olması son derece etkilidir. Böylece geri dönüş göçü kalıcı değil geçici göçün bir parçası haline gelmektedir.

Konzett (2016) çoğu araştırmanın geri dönüş göçünü bireysel bir proje gibi ele aldığını, ailenin geri dönüşteki etkisini ihmal ettiğini belirtmektedir. Araştırmacı Avusturya'ya geri dönen yüksek vasıflı göçmenlerle yaptığı niteliksel çalışmada geri dönüş kararında ailenin etkisinin çok önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu yüzden göçü gerçekte her zaman bir "aile projesi" olarak ifade etmektedir. Öte yandan aile göç kararında dolaylı olarak rol oynayabilir. Örneğin Filimonau & Mika (2017) Britanya'dan Polonya'ya geri dönen ailelerde İngiltere'de eğitimin pahalı olması ve ailelerin çocuklarına iyi bir gelecek fırsatı sunamayacaklarını düşünmelerinin önemine vurgu yapmaktadır.

Geri dönüş göçünde göz ardı edilen bir başka faktör de çocuklardır. Laorie (2011: 1254) dönüş göçünün çocukların ve gençlerin gözünden aktarılmamasını büyük bir eksiklik olarak görmektedir. Dustman (2003: 816) göç etme kararında göçmenlerin sadece kendi geleceklerini düşünmediklerini çocuklarının geleceğinin de göç etme / geri dönme kararında son derece belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada göç, ne yöne olursa olsun çocuklara iyi bir gelecek hazırlama amacını taşımaktadır. Ancak göçün olumsuz sonuçlarına en çok maruz kalanlar da yine çocuklardır. Konzett (2016: 1096) ampirik çalışmaların aile birleşmeleri sonucunda çocukların üzüntü, stres, mutsuzluk gibi sorunlar yaşadıklarını ifade etmektedir. Dustman (vd. 1996: 232) çocuk sayısının fazlalığı göç edilen ülkede kalmayı pozitif yönde etkilediğini belirtmektedir.

Geri dönüş göçünün bir başka sebebi yurt özlemidir. White (2014: 29) göçmenlerin geri dönüş nedenini tam olarak belirlemenin mümkün olmamakla birlikte, bunda ekonomik sebeplerin abartıldığı kadar yer etmeyebileceğini vurgulamaktadır. Nitekim Filimonau ve Mika'nın (2017: 10) Britanya'dan Polonya'ya dönen Polonyalı göçmenlerle yaptıkları çalışmada en önemli dönüş sebebi olarak yurt özlemi çıkmıştır. Reidar Simonsen'in Norveç'e geri dönen göçmenlerle ilgili yaptığı çalışmada da dönüş yapan göçmenlerin yarıdan fazlasının yurt özlemi çektikleri için geri döndüklerini belirtmişlerdir (Wyman, 2001: 5). Saar (2017) geri dönüş kararını, geçici, sosyal ve bireysel öznel nedenlere bağlarken, dönmedeki ana sebebi sosyal bağlantılar ve eve dönme arzusu olarak imler.

Anayurttaki topluma duyulan sadakat ve bağlılık duygusu da geri dönüş göçünde etkili olmaktadır. Ülkesini sevmek ve bu yüzden geri dönüş yapmak birçok çalışmada en önemli sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da bazı ulusların karakteristik özellikleri geri dönme kararında rol oynamaktadır. Gmelch (1980) yurt özlemi nedeniyle İsrail ve İrlanda'ya dönen göçmenlerin kötü ekonomik koşulları, yetersiz iş olanakları nedeniyle hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmektedir. Buna göre "başarılı" İsraili göçmenler daha iyi iş imkânları nedeniyle göç etmekte, daha az başarılı olanlar ise patriyotik nedenlerle dönüş yapmaktadırlar.

4. Sonuç ve Değerlendirme:

Geri dönüş göçü, göç yazınında bir kazan - kazan senaryosu şeklinde artan bir ilgiye mazhar oluyor. Ekonomik temelli hakim söylemin aksine, dönüş göçü oldukça tartışmalı bir meseledir ve göç alan ve veren

ülkeler arasında sürekli yerleşmeden geçici dolaşıma kadar farklı anlamlar ifade etmektedir. Diğer taraftan geri dönüş, göç alan ve veren ülkeler arasındaki anlaşmalar, sınır kontrolleri ve işbirliği yoluyla zorunlu ve yarı gönüllü geri dönüş mekanizmalarının devreye girmesiyle istenmeyen göçmenlerin çıkarılması için bir araç olarak da görülmektedir. Sinatti (2014: 275) literatürde hem gittikleri ülkeye işgücü bakımından fayda sağladıkları hem de döndükten sonra kendi ülkelerine yetişmiş insan gücü olarak ve para transferi yaparak fayda sağladıkları varsayılan göçmenlerin basit bir kazan-kazan senaryosu içinde ele alınamayacağını ifade etmektedir.

White (2014) da teoride geriye dönen göçmenlerin ülkenin gelişmesine katkı sağlayacağı varsayılrsa da bu konuda düzenlemeler yapılmadığı sürece bu katkının sağlanmasının zor olduğunu vurgulamaktadır. Özetle ekonomik temelli yaklaşımlarda indirgemeci bir tutum söz konusudur. Yukarıda belirtildiği üzere geri dönüş göçünün sebebi, hangi ülkeden hangi ülkeye yapıldığı, göçmenin beşeri, sosyal ve finansal sermayesi gibi birçok faktör göçün karakterini ortaya koymaktadır. Örneğin yüksek beşeri sermayeye sahip göçmenin geri döndükten sonra yatırım yapacağını veya vafasını kullanacağı bir işte çalışacağını garanti yoktur.

Ekonomik temelli yaklaşımların bir başka sorunlu tarafı göçmeni ekonomik bir girdiye indirgemesi, göçün arka planındaki nedenleri dikkate alınmamasıdır. Bu noktada göç pozitif katkı ya da negatif katkı olarak değerlendirilmekte, pozitif katkıyı yapamayan göçmen "başarısız" olarak ifade edilmektedir. Göçmeni salt ekonomik saikler üzerinden değerlendirmek bir bakıma göçmeni bir para transfer aracına indirgeyerek araçsallaştırılmasına yola açmaktadır. Bu da birçok faktöre bağlı olarak gerçekleşen göçün bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesinin önüne geçmektedir.

Politik sebeplerle yapılan göç kaynak ülkedeki söz konusu sebeplerin ortadan kalkmasıyla tersine dönebilir. Ancak burada da kişinin bulunduğu ülkedeki konumu; aile ilişkileri, sosyal çevresi ve kariyeri geri dönüş kararında etkili olabilmektedir. Kişi politik sebeplerle göç etmiş olsa da diasporik ilişkilere dahil olmamayı, ülkesinin siyasî gündemiyle ilgilenmemeyi tercih edebilir. Dolayısıyla kaynak ülke ile kurulan diasporik bağ politik sebeplerle göç eden her bireyin içinde bulunduğu koşulları açıklamamakta, göçte sebebiyet veren politik sebeplerin ortadan kalkması çoğu göçmende geri dönüş arzusu uyandırmamaktadır.

Geri dönüş göçüne ilişkin bir başka sorun ulusal farklılıklara ilişkin bir takım ayrımların göz önünde bulundurulmaması bir başka deyişle kolay genelleme yapılmasıdır. Bu bakımdan Meksikalı, Polonyalı, Türkiyeli, İsraili göçmenlerin geriye dönüş davranışları belli başlı ulusal karakterleri nedeniyle farklılıklar arz edecektir. Diğer taraftan göç bir yönüyle bireysel bir olgudur. Bu nedenle ulusa ilişkin karakteristik özelliklerin her göçte genellenmesinin mümkün olmayacağını hesaba katmak gerekmektedir.

Özetle, geri dönüş göçü, tek boyutlu yaklaşımlarla açıklanamayacak kadar karmaşık bir meseledir; çünkü bu göç türünde de -tıpkı diğer göçlerde olduğu gibi- mikro, mezo, makro birçok faktör söz konusu olabilmektedir. Bu noktada göçün nedenini veya hangi motivasyonla gerçekleştiğini açığa çıkarmak kadar göçmenlerin uyum süreçlerine ve göçün döngüsel boyutuna da dikkat çekmek gerekmektedir.

Göç çalışmalarında çoğu zaman ihmal edilen bir diğer husus da göçün artık kalıcı olmaksızın döngüsel bir biçim almasıdır. Dolayısıyla geri dönüşü halk dilindeki gibi "kesin dönüş" olarak yorumlamak yerine ailevi ve sosyal bağlantıları ve artan ulaşım imkânlarını göz önünde bulundurarak mobilizasyon kavramı üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim geri dönüş gerçekleştikten sonra kişiler çeşitli nedenlerle tatmin sağlayamadıkları takdirde tekrar göç etme kararı verebilmektedirler. Yukarıda teorik çerçevede belirtildiği üzere, göç yerine bu noktada "mobilizasyon" kavramını kullanmak yerinde olacaktır. Özellikle ulaşım imkânlarının artmasının ardından çoğu göçmenin "kesin dönüş" yapmak yerine iki ülkede belirli sürelerle kalmayı tercih etmesi dönüş göçüne ilişkin başka bir alan açmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bailey A.J., Law, A.K. (2013). Return migration and Hong Kong's diverse circuits of mobility. *Asian Geographer*, 30(1), 21-35.
- Bartram D., Poros, M.V., Monforte, P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. Ankara: Hece İnceleme.
- Bilecen, T., Araz, M.S. (2015). Influence of Ethnic and Sectarian Origins On Political Choices Of The Immigrants From Turkey in London, Ed. Şevket Alper Koç, Makbule Şirine Önver, *Logic of Our Age: The Individual and Society in the Market's Grasp*, London: IJOPEC Publication London, 133-152.
- Brubaker, R. (2005). The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1-19.
- Cohen, N., Kranz, D., (2014) State-assisted Highly Skilled Return Programmes, National identity and the Risk(s) of Homecoming. Israel and Germany Compared. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(5), 795-812.
- Cohen, R. (2008). *Global Diasporas, An Introduction*. London: UCL Press.
- Dustman, C. (2003). Children and Return Migration. *Journal of Population Economics*, 16(4), 815-830.
- Dustman, C., Bentolila, S., Faini, R. (1996). Return Migration. *The European Experience, Economic Policy*, 11(22), 213-250.
- Filimonau, V., Mika, M., (2017). "labour migration: an exploratory study of Polish migrant workers from UK hospitality industry. *Current Issues in Tourism*, 1-22.

- Gmelch, G. (1980). Return Migration. *Annual Review of Anthropology*, 9, 135-159.
- Griffiths, D. (1999). *Somali and Kurdish Refugees in London, Diaspora, Identity and Power*. University of Warwick, Department of Sociology PhD thesis.
- Hamdouch, B., Wahba, J. (2015). Return Migration and Entrepreneurship in Morocco. *Middle East Development Journal*, 7(2), 129-148.
- Hansen, P. (2008). Circumcising Migration: Gendering Return Migration among Somalilanders. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(7), 1109-1125.
- Konzett, S.S. (2016). Return migration as a 'family project': exploring the relationship between family life and the readjustment experiences of highly skilled Austrians. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(7), 1094-1114.
- Laorie, C., N. (2011). Narratives of 'Innocent Irish Childhoods': Return Migration and Intergenerational Family Dynamics. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(8), 1253-1271.
- Lynn, E., Ho, E. (2016). Incongruent migration categorisations and competing citizenship claims: 'return' and hypermigration in transnational migration circuits. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(14), 2376-2394.
- Maarja, S. (2017). To return or not to return? The importance of identity negotiations for return migration. *Social Identities*, 24(1), 120-133.
- Makine, D. (2012). Determinants of return migration intentions: Evidence from Zimbabwean migrants living in South Africa. *Development Southern Africa*, 29(3), 365-378.
- Marcu, S. (2014). Between migration and cross-border mobility: return for development and Europeanization among Moldovan immigrants. *Southeast European and Black Sea Studies*, 14(1), 83-107.
- Muschkin, C.G. (1993). Consequences of Return Migrant Status for Employment in Puerto Rico. *The International Migration Review*, 27(1), 79-102.
- Newbold, K.B. (1997). Race and Primary, Return, and Onward Interstate Migration. *The Professional Geographer*, 49(11), 1-14.
- Newbold, K.B. (2001). Counting Migrants and Migrations: Comparing Lifetime and Fixed-Interval Return and Onward Migration. *Economic Geography*, 77(1), 23-40.
- Stark, O. (1995). Return and Dynamics: The Path Labor Migration when Workers Differ in Their Skills and Information is Asymmetric. *The Scandinavian Journal of Economics*, 97(1), 55-71.
- Razum, O., Şahin-Hodoglugil, N.N., Polit, K. (2005). Health, Wealth or Family Ties? Why Turkish Work Migrants Return from Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(4), 719-739.
- Richmond, A. (1968). Return Migration from Canada to Britain. *Population Studies*, 22(2), 263-271.
- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 83-99.
- Sinatti, G. (2014). Return migration as a win-win scenario? Visions of return among Senegalese migrants, the state of origin and receiving countries. *Ethnic and Racial Studies*, 38(2), 275-291.
- White, A. (2014). Polish Return and Double Return Migration. *Europe-Asia Studies*, 66(1), 24-49.
- Wyman, M. (2001). Return migration – old story, new story. *Immigrants & Minorities*, 20(1), 1-18.
- Yang, D. (2006). Why Do Migrants Return to Poor Countries? Evidence from Philippine Migrants' Response to Exchange Rate Shocks. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 715-735.